

ÍRÓPORTRÉ

Rovatunkban kortárs magyar írók életművét mutatjuk be néhány oldalnyi terjedelemben – az „élő klasszikusoktól” a legtehetségesebb fiatalokig. A tárgyalt alkotók kiválasztása elkerülhetetlenül szubjektív, de a róluk szóló dolgozatban igyekszünk átfogó képet adni eddigi műveikről olyan stílusban és megfogalmazásban, hogy az az irodalmat nem szakmaként művelők számára is követhető, feldolgozható legyen, s az érettségiző diákok is haszonnal forgathassák. Az itt megjelenő esszék bővebb, bibliográfiával is kiegészített változatait kétévenként könyv formájában is közreadjuk.*

KALÁSZ MÁRTON

Egy szakadt, barna papírborítós, vékonyka kötetet veszek elő, a *Hajnali szekereket*, elején – negatívban – egy ökrösszekér látható. A Dunántúli Magvető adta ki Pécsen, 1955-ben. Kalász Márton első kötet. Amint megfordítom a könyvet, egy kicsit elcsodálkozom: 2,50 Ft, áthúzva, javítva 450-re. Vagyis antikváriumi, pedig ő maga adta a kezembe az Írószövetség épülete előtt.

„Nem a tavalyelőtti szitkok / verik a tisztuló eget” – így az első két sor, az *Érlelő napok* című versből, s itt már hangjával lep meg. „Tűnődj csak, mit ér két tinóval / indulni így, hazafele?” – folytatja alább, s már ennyiből látszik, hogy indulása nem egyszerű történet, de – ahogy az életmű végigolvasása során kitűnik – pályája, élete sem.

1934-ben született a Baranya megyei Sombereken, sváb-német családban, és csak tizennégy évesen, a bevándorló székelyektől tanult meg magyarul. Gyermekként élte meg a világháborút, a zsidók elhurcolását, majd a németek kitelepítését. Előbb Pécsen a cisztercitáknál tanult, ahol magyartanára, Ágoston Julián vette pártfogásába; ő volt, aki elküldte Kalász verseit Rónay Györgynek a Vigiliába. A rend feloszlása után állami gimnáziumban érettségizett, ez idő tájt Csorba Győző támogatta. 1953-tól az ormánsági állami gazdaságban dolgo-

* Az *Íróportrék* I. kötete már kapható. – *A Szerk.*

zott, majd Siklóson és Szigetváron népművelési előadó, illetve a művelődési ház igazgatója volt. 1957-től a Falurádió riportere, majd a hatvanas években az Európa Kiadó szerkesztője, miközben Dunaújvárosban, illetve ösztöndíjasként Kelet-Berlinben élt. Volt a Berlini Magyar Kultúra Házának munkatársa, az Új Írás rovatvezetője, a Jelenkor, illetve jelenleg is a Vigilia – ahol első verse 1954-ben megjelent – szerkesztőbizottsági tagja. 1986-tól 1991-ig a Vörösmarty Társaság elnöke, 1994-ig a stuttgarti Magyar Kulturális és Tájékoztatási Központ igazgatója, 2001-től 2007-ig pedig a Magyar Írószövetség elnöki tisztségét töltötte be. Munkásságát kétszer, 1971-ben és 1987-ben József Attila-díjjal, 1983-ban és 1984-ben az Európa Kiadó dívjával, 1985-ben Radnóti-díjjal, 1987-ben a Gyermekkönyvek Nemzetközi Tanácsa által odaítélt IBBY-díjjal, 1991-ben IRAT díjjal, 1996-ban Artisjus- (Arany János irodalmi ösztöndíj), illetve Weöres Sándor-díjjal jutalmazták. 2006-ban Prima-, 2007-ben Stephanus-díjat kapott.

Indulásakor többen, legelőször Lengyel Balázs hangsúlyozta Kalász Márton költészetének a fiatal Illyés Gyuláéval való rokonságát, hiszen ekkor még, nemzedéktársaival együtt, a népi irányvonal kifejezőmódját használja. A realizmus jegyeit mutató korai verseiben a Dél-Dunántúl, a szülőföld általában idillikusnak tűnik föl, azonban az életképekbe mindegyre beleszövődik a fiatalon átélt embertelenség, fenyegetettség, veszteség. A nyugalom ekképpen látszólagos; lefojtott indulatok csöndje ez, a tűnődés, az emlékezés, amely lehetőségeit, érveit keresi, s azt a gondolatiságot készíti elő, amely Kalász későbbi költői pályáját jellemzi. Hogyan őrizhető és mondható, ami történt, úgy, hogy már ne sebezzen, de a léttapasztalat mementójaként felmutassa a hiányt? A *Hajnali szekerek* kötet *Búcsú* című versében mindez nyilvánvaló: „Ne haragudj a szavamért. / Nem akartam, hogy bántson téged. / Ha már a szíved meg nem ért, / tegye meg azt az emberséged.” A humánumba, az emberi méltóság érvényesnek tételezett értékébe vetett hit adhat reményt a változásra, nyilvánvalóan politikai értelemben is, az ötvenhatos forradalmat előlegezve: „sose volt tán megnyugtatóbb / hogy ily hatalom nem örök” (*Kasza-malom*).

Második kötete, az *Ünnep előtt* 1961-ben jelent meg, ebben megfigyelhető – legalábbis szándékában – az elmozdulás, az objektív, leíró nyelv meghaladása, egy szellemi tér megnyitása, az élmények gondolati síkra emelése. Az *Igazít álmain a lélek*, a *Magány*, a *Némasággért*

vagy a *Nem száműzés* már címében jelzi ezt, mint ahogy megjelenik a várostematika is, a vidékről való elkerülés traumája, amely persze tovább erősíti a távolodást a gyökerektől, a fizikai tér szűknek, elégtelennek és hiábavalónak tartott valósága fölé kerülést. „Tudom, a mozdulat következik. / Végérvényes álmai annak, / amivé lettem... Férfi-szárnyaim / fölemelkednek, tétován suhannak” (*Határon*). A felnőtté válás, melyet az első kötetet záró *Szegődés* című elbeszélő költemény is előlegez, immár a választás felelősségének vállalását, egyszersmind véglegességét jelenti. A *szökött ló elégiája* ezt a határlépést mitizálja. A központozás nélküli, áradó szövegben a lírai én a 20. század kálváriáján vad futamban iramlík át, hogy a kitelepítések, az emigráció felsejlő képeiben kifejezett rettenetet egy másik váltsa fel: a magára maradottság felismerése, s a visszaút, az otthon újra megtalálásának reménytelensége. Ugyanez „történik” *Éjjeli körmenet* című, későbbi válogatott kötetének címadó versében: „hisztérikus, fehér mosolyom könnyzuhatagba hanyatlott, / ahogy a magasság felé fordítva arcomat // észrevettem, hogy elállt az eső”. Ebben a versben jelzésértékűnek tekinthető a kötött forma elhagyása is, ez azonban csak a későbbiekben válik Kalász költészetének sajátjává. Egyre meghatározóbb helyeken tűnnek fel a bibliai szimbólumok, motívumok is, a gondolatiság megnyílik a transzcendencia felé, s az elcsöndesedés a keresztényi hit értékei felé törekvést, az ezen értékek örök érvényességéből való részesedést célozza.

A hatvanas években megjelent három kötet (*Rapszódidink évada*, *Változatok a reményre*, *Viola d' amour*) nyugodtabb hangja átmenetnek tekinthető, a vehemencia alábbhagy, a gondolatok elmélyülnek. A tudatos, lényegre törő, elkomoruló, egyre tömörebb versszövegek még ugyanarra a zenére, rapszódiaíra íródnak, ugyanakkor a szokatlan szórend alkalmazásával akár már félsorok is más irányokat nyitnak a gondolkodás számára, és megjelennek a prózaversek is. A *Hókoroszak* című prózavers már címevel jelzi a II. világháború utáni politikai és társadalmi viszonyok kritikus szemléletét, a valódi értékek relativizálásának bírálatát. A hó-motívum a mindent elfedő, betakarázó hazugság, a mozdulatlaná váló, elembertelenedő világ szimbóluma lesz.

A *Viola d' amour* száz szerelmes verse azt jelzi, hogy egyre koncepciózusabbá válnak a kötetek, az egyes darabok az egészbe ágyazódnak, hogy a későbbi kötetekben hálózatot alkossanak egymással, átjárhatóvá téve a szövegeket. Megfigyelhető az (ön)írónia megjelenése; ez s a

Kalász Márton
Fotó: L. Simon László

kötet könnyedsége, sőt közvetlensége, motívumai, szerelem-felfogása, reflexiói is a német romantika hatásáról tanúskodnak.

TÖRTET, mint zene a délidei
épületek falaiban,
sok érzés. Őrjítő harsányan, epésen,
fonák-összhangzatosan.
Fülel-e sóváran rád, az igazira
parányi emberke (ha van)
bensőmben. A dallamra, melynek képe te vagy –
fülel-e, mint itt magam?

(69)

Kalász Márton költészetében az igazi változást a *Hírek Árgyélusnak* című kötet jelzi. A tömör szerkezet, a nyelv archaikus kifejezésekkel és neologizmusokkal való rejtélyessé válása és a sajátos szórend mind e líra védjegyévé válnak, mint ahogy a tárgyi-érzéki és a gondolati tartalmak imagista összekapcsolása is. A bibliai, népi-mesei, az európai és magyar költészeti hagyomány motívumkészleteiből merít a szerző; a versek tere és ideje kitágul, s ez lehetőséget teremt az ontológiai és etikai síkok összevetítésére, a megérthető (át)élhetővé tételére, legalább a költészet által.

Hallásom fölfogta a malmot,
s ha ama Idő félre dörgött,
megtisztítja hanyag romoktól.
Hallásom szenteli húsvét után
jóval, ma, májusi zugát,
visszavermeli sandán a titkot,
aviatikus szálkát. Elmém dúdol –
itt volt, nyugton röpi át,
élj, tisztaság, gyermeki lepkém,
várlak, tőle se félj,
áramod régi szél,
partra, orrhegyem alkonyába ülj.
(*Hírek Árgyélusnak*)

A hetvenes évek második felének köteteiben, így a *Szállás*, *Az imádkozó sáska*, a *Hozzánk a hóbagoly* verseiben a komor, néhol nyomasztó vagy éppen szenvtelen hangulatok váltják egymást. A hóbagoly éppúgy mitizált lény, mint az elveszett Árgyélus, aki helyett érkezik, hogy saját fenyegetettségét, szárnyát kitarva, rázúdítsa a világra: „tudatlanul / örli ránk lelő éhségét, belül növvő / hangját, / jövőkre // öldöklőbb bánatát”. Egyre jellemzőbb, hogy Kalász témává teszi a nyelvet, a verset, s jellemző lesz az is, hogy költőelődöknek, kortársainak ajánlja költeményeit, vagy mottót választ az általa fordított német költőktől. A gyermekkor, a paraszti élet, a természetközelség továbbra is fontos témaként van jelen, a másként mondás viszont kitérít az értelmezési horizontot: a madár, hal, féreg, hó és egyéb, természetből vett, szimbólumértékű képekkel általános érvényű és egyben többértelmű tételek megfogalmazására törekszik. Megfigyelhető, hogy a megsejthető (néhol a lehatároltság, bezártság értelmében vett) teljesség kifejezése során a dió, alma, mag, rózsza vagy akár a dinnye, tehát mindig a gömb alakjához hasonló termések képeivel él. A természeti, fizikai és a szellemi létezés harmóniáját, de legalábbis viszonyát, úgyszólván a létezés határproblémáit a gyakran használt kéreg-motívum révén fogalmazza meg: „szavaim kéréget, jel, lehánt-hatod, / fényre fordítva lent a hancs beszél, fénynek suttogva évgyűrűk beszélnek” (*Kéregminták*). Az időbeli és az időfeletti, időn kívüli létezés összefüggéseit, igazságát kutatva jut el a zsoltárokig, a misztikus Jakob Böhméig vagy később Hölderlinig, a titok, a remény óhajtott, de tudott kétségességeig. A bölcselkedés, a szubjektum formá-

ló, cselekvő, akaró ereje és a passzivitás, az (el)szenvedés közti ellentét feloldhatósága alternatívák felmutatásában jelenik meg. Az én a maga értéktételezésével hol szkeptikusnak, hol sztoikusnak, remetének vagy akár emigránsnak mutatkozik. A transzcendencia, az immancia és a semmi szféráit járja be, s mintha megsejtené, illetve tudatosan előkészítené verseinek még elvontabb, asztrális jellegét: „Mi volt a héja s hamva közt? / Visszaforgatva Én – / [...] Hamvat a világ őriz-e? / [...] Héjon belül hamván bolyongva” (*Emlékirat*), vagy „ha már felhőfénylése lesz a versnek / [...] / s úz, úz, távolra; tűnnünk távolodva” (*Egy kedvelt versre*).

A Kalász költészetét mindvégig meghatározó, azonban önálló témává nem tett nemzetiségi, egyszersmind emberi sorstragédia, a II. világháború és azt követő időszak a *Téli bárány* című regényben mint példázatértékű krónikában végre elbeszélthetett. Az 1986-ban megjelent, 1933 és 1956 között játszódó családregény két baranyai sváb család, a Messek és a Probstok három nemzedékének élettörténete. Minden sors jó sors – idézi szerzőnk Boethiust a könyv elején, az áldozatvállalás magatartását példaértékűvé emelve, vagy ahogy később fogalmaz: „Ha sváb vagy [...], itt, akárhol csakis a munkád után van becsületed. Vagy egyáltalán nincs.” Az egyes szám első, illetve harmadik személyű narráció miatt egyszerre személyes és objektív az ábrázolás, a lineáris történetvezetés hiteles látlete a korszaknak, egyben józan, egyértelmű erkölcsi ítéletalkotás a megvádolt, meghurcolt, kitelepített svábokat ért történelmi igazságtalanságról.

Hogy mindehhez mekkora tartás kell, hogy a keserű tapasztalat milyenné formálja az embert, hogy miként őrizheti meg önmaga identitását, emberségét és reményét, arra a *Ki olvas éjszaka verset?* kötetet *Át a pallón* című darabja felel: „mintha egy bárány szánná el magát / szánná magát, átmegy a pallón, vakmerő lesz / Könnyű, igaz bárány: hiába nem hisz / abban, hogy tárt karral vársz odaát”. Radnóti és Babitsot megidézve, a *Tajtékos ég* és a *Jónás könyve* parafrázisával a lét mint „romló tapasztalat” határoztatik meg. A széttartó és egymásnak ellentmondó egzisztenciális viszonyulások közepette a költészet helye felfüggesztődik, hovatovább akár törlődik vagy áthelyeződik egy másik létsíkra, elveszíti időbeli-történelmi-emberi dimenzióját. Kalász lírájában az értelmetlen küzdelem, a „nincs kinek és miért” dilemmája azonban nem az (ön)feladáshoz vezet; ellenkezőleg, a sors, a vállalt köteletség a kitartást erősíti oly módon, hogy tudja, mindezen ő már kívül került, ugyanakkor helytáll benne. A megérthető és nem

megérthető, megváltoztathatónak hitt és szükségszerűen rossznak látott között kitartva, a reményt őrizve: „kiállok nélküled, alszom, ahol ébredek / s ahol a titok, majd kertészkedem” (*Regina*).

Az *utolsó érintés* szonettet oktettre visszafosztó verseiben a két világ, az időfeletti és időbeli összebékítésének lehetetlensége tételeződik. Időzni, mindkét világ felé nyitottnak maradni csak szenvedés árán lehet:

s éneklek, én, a megvakított
szebben, amit nem látok, én fűjom a titkot
lázasan a megvert látónál
amiért most talán, hívem, majd meg se – –

szól a méltóbb hangért szemem
szűrt csalogány; nekik gyönyöröm ismétellhetem
tűk hiúságát, nézd, vak ártatlant felejem
sírva ne járjuk: vétkem, istenem”

(*Világ*)

A kilencvenes évek kötetei, a *Tört mi* és a *Sötét seb* versei e két világ közt járnak. A versek a töprengő, közvetíteni nem, csak tapasztalni tudó és kényszerülő személyiség széttört, szinte végiggondolni-isminnek belső monológjai. A lent és a fönt soha nem találkozó, párhuzamos világok; míg a lenti atomizálódik, s részei egymástól is elidegenednek, addig legfeljebb mindennek a „kijózanító robbanásáért, a hamisságáért” mondható köszönet. A *Sötét seb* Hölderlinje a világtól elszakadt, önmagát a világtól örülettel megóvó ember lélekrajza, számvetése, néhol leszámolója is a reménnyel, eszméssel. A táj, a toronyszoba, a más élettrajzi és (eszme)történelmi, bibliai események köré szőtt versvilág a romantika szakadékba ugrását és a modernitás embert nyomorító kiútatlanságát helyezi egymás mellé. Az idelelt szétzilált lélek megtépázott, cáfolt, meg- és elvetett hite a két világ elválasztottságát mutatja, s nyelv sincs, hogy egyik a másikra fordítható, megértethető legyen. Így már a költészet is hiábavaló: „a sötét nyelv, a szemlélet szomorúsága / nem tesz már poézist”.

A 2000-ben megjelent *A rózsafestő* című kötet szövevényes mítikus világa annak az ívnek a betetőzése, amely a *Hírek Argyélusnak* kötetétől kezdve sűrűsödik, gyűrődik az európai kultúra motívumrendszeréből. A szonettformát szabadversben imitáló darabokban a

rózsamotívum az égi és földi szerelem jelképe egyszerre, a rózsafestő pedig Jézus, aki a szakrális és a profán szétválasztottságát hivatott helyreállítani, s képes egyetemességet adni a létezésnek. Bár „Gátló-vá vontuk a messzeséget” (*Holt kert*), mégsem áthidalhatatlan a szakadék: „Támasz légy, eleven légy! A világ / javunkra épp átfogható. Ma sértő / képzelet ígéz, s nem világtalan vagy” (*A lét elrejtetlensége*).

Több válogatott kötet mellett az utóbbi években két kötet, a *Más esték, más rurália* és a *Kezdő haláltánc* tartalmaz új verseket, amelyek többnyire hosszabb vagy szonettszerű szabadversek. Az elszemélytelenített hang, a dísztelen nyelvezet, a széttört, befejezetlen mondatok, gondolatok újfent felmutatják a reményt, resignáltan, de mégis bizakodón, „érdes világossággal”, ahogy Román Károly fogalmaz, akinek Kalász a *Téli látogatás* című verset ajánlja: „Itt járj, félszegúszó, hangzik: kihallhat másból az idő – / a költészet? [...] Metafora még, szebb *fönt* e hó.” Kérdéses, hogy a költészet képes-e olyan nyelven szólni, amely megnyitja, átjárja és helyreállítja a töredékes, szétválasztott léttapasztalatot, azonban a *költészetről* című vers az Enekek énekére való hivatkozással ezt a feladatot rója ki.

A *Kezdő haláltánc* verseiben a nyelv- és világteremtés hol hiábavalónak, hol érdemesnek tűnik (*Hombroich – nyelv – vándorlás*), mint ahogy az evilági, lenti lét viszonyai közti megmaradás is. A nyelviségnek a globalizáció, a más-egyetemesség következtében megfigyelhető további satnyulását, eszköztelenségét ironikusan fejezi ki Kalász a *Méhfarkas* című versben: „Új / perszeverálás, person-world: ha mindenképp fejletlenül, / balkáni nyelvstruktúrával agyamban, muszáj / gálára váltanom”.

Gálára, de milyen ünnep okán? „Valószínű jelen, valószínű jövő”, remény csak ez. „Nem csak e csupaszság; az, hogy kitárt / karunk mögül nem hiányzik a támasz.” Kalász Márton verseit, első és eddig utolsó kötetét össze- és szétolvasom, s arra döbbenek rá, hogy mindannyiszor megértem, máshogyan, az ugyanazt. „[...] nem fölfelé tart parthoz a lélek s nem is partra le?” Ahogy válogatott köteteit olvasom, rendeződik a világ, kopárrá és ragyogóvá válik. „Kettő közé / épül – de épít.” A lét elrejtetlen teljessége ez.

SZALAI ZSOLT